

УДК 316.61:001.891(045)

*Анастасія Ізотова,
аспірант кафедри соціальної
педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного
педагогічного університету
ім. Івана Франка*

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ МОДЕЛЕЙ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджено процес соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів, детально розглянуто процес соціалізації особистості в цілому та його науково-методологічні засади. Проаналізовано різні погляди науковців на моделі вивчення процесу соціалізації дітей з дистантних сімей трудових мігрантів.

Ключові слова: *особистість, соціалізація особистості, суспільство, модель соціалізації, розвиток особистості, сім'я трудових мігрантів.*

У статье исследовано процесс социализации детей из семей трудовых мигрантов, детально рассмотрено процесс социализации личности в целом, а так же его научно-методологические основы. Проанализировано разные взгляды учёных на модели изучения процесса социализации детей из дистантных семей трудовых мигрантов.

Ключевые слова: *личность, социализация личности, общество, модель социализации, развитие личности, семья трудовых мигрантов.*

In our work, we explore the process of socialization of children from labour migrant's families. To achieve the objective, we decided to examine in more detail the process personality socialization, its scientific and methodological basis. In this paper, we have analyzed the different views on the models of scientists studying the process personality socialization. It will help us in the future more profound study of peculiarities of the process of socialization of children from distant families.

Key wards: *personality, socialization of personality, society, model of socialization, development of personality, labour migrants families.*

Кожна людина у процесі своєї життєдіяльності та розвитку взаємодіє з оточуючим світом та суспільством. Така взаємодія є двосторонньою і впливає як на особистість людини, так і на життя суспільства.

Процес розвитку особистості та включення її у життя спільноти цікавили вчених завжди. З давніх часів люди замислювалися над власним

існуванням та існуванням світу, вони завжди хотіли пізнати себе та відкрити сутність спілкування. Філософи, лікарі, письменники завжди намагалися визначити місце людини в цьому світі та дізнатися її призначення, а отже прослідкувати розвиток та взаємостосунки з оточуючими та суспільством в цілому.

Практично всі науковці зі стародавніх часів до сьогодні намагалися розкрити сутність людини як особистості, прослідкувати її розвиток, фактори впливу на нього та наслідки взаємодії з суспільством. Не дивлячись на зацікавленість вченими процесами розвитку особистості та її взаємодії з суспільством, поняття «соціалізація» виникло лише в ХІХ ст. (Ф. Гідінгсон). Автор використовував поняття у значенні підготовки індивіда до життя в суспільстві, а також розвитку характеру людини і його соціальної природи [6, с. 11]; визначив соціалізацію як «процес розвитку соціальної природи людини» [14, с. 44].

Популярності поняття «соціалізація» набуло завдяки американському вченому Т. Парсонсу. Він визначив соціалізацію як безперервний позитивний процес входження людини в суспільство шляхом накопичення соціального досвіду та оволодіння культурою [6, с. 10].

З часом процесу соціалізації особистості та його проблемам присвятили свої праці багато науковців.

Так дослідженням та вивченням проблем процесу соціалізації в цілому займалися і займаються: Н. В. Абдюкова, Дж. Аллантайт, Т. Ф. Алексєєнко, Б. Г. Ананьєв, Г. А. Андрєєва, А. П. Афонов, І. М. Богданова, У. Бронфенбреннер, М. Вебер, Л. С. Виготський, В. П. Воробйов, Н. В. Гаркавенко, Ф. Гідінгсон, Н. В. Гордієнко, Е. Гідденс, Р. М. Граніна, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Б. Заззо, Ф. Знавецький, М. Іорданський, І. С. Кон, Г. Крайг, Н. П. Лукашевич, О. М. Любарська, Г. М. Лялюк, О. В. Малахова, А. Маслоу, Г. А. Махмадамінова, А. В. Мудрик, Ф. А. Мустаєва, Н. Д. Нікандров, Л. Е. Орбан, О. Є. Панагушина, Б. Паригін, Т. Парсонс, А. А. Реан, Є. Ф. Рибалко, Н. Смелзер, В. О. Сухомлинський, І. Талмент, Г. Тард, У. Я. Тарновецька-Якобець, У. І. Томас, І. М. Трубавіна, Дж. Хоманс, Я. Щепанський та інші.

Соціалізація особистості в сім'ї висвітлена в працях З. П. Зайцевої, Ю. В. Смородянської, А. Г. Харчева, Н. Г. Юркевича. Взаємозв'язок соціалізації та суспільства досліджено у працях Н. К. Перука. Вікові особливості процесу соціалізації розглянуті Л. І. Божович, І. С. Коном, Н. В. Чепелевою, Ю. М. Швалб. Соціалізація в контексті виховання та навчання проаналізована М. Й. Боришевським, Л. С. Виготським, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Ж. Піаже та ін. Зв'язок соціалізації та життєвої позиції розглядає Т. С. Воропаєва. Вплив моди на соціалізацію досліджено в працях А. А. Добровольського. Проблеми порушень у процесі соціалізації підлітків висвітлені в працях С. А. Белієвої, В. І. Іллічук, В. М. Кушнірюк, В. М. Оржеховської та ін. Теоретичні засади соціалізації нового покоління

представлені в працях П. Вайноли, Н. Заверико, І. Звереві, А. Капської, Л. Коваль, Г. Лактіонової, В. Оржеховської, С. Харченко та ін.

У своїй роботі ми розглядаємо особливості процесу соціалізації дітей із сімей трудових мігрантів. Ця проблема на сьогодні є дуже актуальною для нашого суспільства, оскільки явище трудової міграції українського населення за роки незалежності набуло масового характеру. Сімей, в яких батьки через фінансові потреби залишають своїх дітей без достатнього піклування та уваги, подекуди й на чужих людей, дуже багато. Сім'ї трудових мігрантів – це особливі сім'ї, в яких є характерні проблеми та особливості життя: емоційний стан заробітчанин; стосунки між батьками та дітьми; правовий статус дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування; зміна цінностей та поглядів з орієнтацією на країну реципієнта; «плата» батьків за недостатню увагу дітям; спілкування подружжя між собою; нівелювання ідеалу традиційної української сім'ї; низький рівень виховного потенціалу тощо.

Вказані проблеми безпосередньо впливають на процес соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів. Для більш глибокого розуміння особливостей цього процесу, ми проаналізували різні погляди науковців на моделі вивчення процесу соціалізації особистості в загальному, що і стало метою даної статі.

Однією з перших моделей соціалізації була психоаналітична або «особистісного контролю». Вона побудована на основі теорії психоаналізу З. Фрейда. У цій моделі представлена думка, що людина є асоціальною від народження внаслідок інстинктів (в більшості випадків агресивних), а здобуває усі соціальні риси під час процесу соціалізації [3, с. 14]. Сам процес соціалізації, в рамках психоаналітичної моделі, визначається вченими як «оволодіння природними інстинктами за допомогою захисних механізмів організму» [1, с. 14] та контролюючим чинником, оскільки існує постійний конфлікт між бажанням та соціальними нормами [14, с. 48]. Прихильники даної моделі зазначають, що процес виховання проходить нормально до тих пір, поки совість та Я-ідеал розвиваються гармонійно. Особлива увага представниками психоаналітичної моделі приділяється агресивності та прив'язаності в процесі становлення особистості [8, с. 80–81].

Однією з найбільш відомих моделей вивчення соціалізації є модель «соціального научіння», розроблена представниками біхевіоризму (Дж. Арофрід, А. Бандура, Л. Берковитц, Дж. Доллар, Дж. Роттер, Б. Скіннер, Р. Уолтерс та інші). Соціалізація особистості в межах зазначеної моделі розглядається науковцями як процес соціального научіння, що триває все життя індивіда. Прихильники моделі «соціального научіння» визначають соціалізацію як «зміну поведінки індивіда за допомогою розподілу порцій заохочень та покарань», адже основним підґрунтям моделі «соціального научіння» є формула «стимул-покарання», а сам

процес соціалізації розглядається в межах взаємодії вихователя та вихованця. Дана модель в першу чергу заснована на накопиченні власного досвіду: як позитивної, так і негативної соціальної поведінки. Вихователь за допомогою покарань навчає дитину протистояти негативній поведінці завдяки появі в дитини відчуття провини за свої дії та поведінку. Заохочення необхідні для стимуляції виникнення потрібної моделі поведінки [8, с. 85; 10, с. 13; 2, с. 35–36; 3, с. 16; 12, с. 31–32]. Відповідно до даної моделі непотрібно займатися внутрішніми силами, підґрунтям яких є емоції та інтелект, адже позиція особистості формується на основі тренування та навчіння людини [8, с. 84; 3, с. 15]. Модель «соціального навчіння» висвітлює механізми формування звичок у індивіда, а соціальний досвід – це результат реагування індивіда на соціальні впливи [8, с. 86; 12, с. 31–32].

Також доцільно розглянути наступну модель вивчення соціалізації – модель «рольового тренінгу» (І. Лінтон, Дж. Морено, Т. Парсонс та ін.) Процес соціалізації особистості, в межах даної моделі, визначається науковцями як «інтерналізація культури того суспільства, в якому народилася дитина, це процес накопичення індивідом норм, цінностей та соціальних ролей свого суспільства під час спілкування зі значимими людьми» [7, с. 73]. На переконання відомого науковця Т. Парсонса, соціалізація повинна формувати в індивіда «лояльність та відданість по відношенню до системи» [9, с. 18–19]. Результатом процесу соціалізації у представленій моделі є потреба в дотриманні норм, стандартів та цінностей суспільства [3, с. 14] Як зазначила Т. Б. Легеніна, прихильники моделі рольового тренінгу переконані, що «людина в процесі спілкування зі значимими іншими вбирає в себе суспільні цінності, що призводить до того, що відповідність загально прийнятим нормативним стандартам стає мотиваційною структурою та потребою особистості» [9, с. 18–19].

Не менш цікавою, на наш погляд, є модель «міжособистісного спілкування» (Дж. Г. Мід, Ч. Х. Кулі та інші.). Прихильники даної моделі вважають, що процес соціалізації особистості відбувається «шляхом міжособистісного спілкування та охоплює як результат, так і процес групового впливу на особистість. Міжособистісне спілкування відбувається відповідно до законів, що закріплені в системі соціальних ролей» [3, с. 16]. На думку вчених, під час формування, особистість вчиться дивитися на себе очима інших людей, думати про себе як про інших, та розуміти інших людей [10, с. 13]. Тобто індивід у процесі спілкування перебуває в групах, в яких існують довірливі міжособистісні стосунки, а інші індивіди з цих груп ніби відображають його Я. Це допомагає людині провести самооцінку та сформувати потребу до самовдосконалення [7, с. 73]. На переконання Дж. Г. Міда, особистість формується на трьох стадіях: імітація, ігрова стадія та стадія колективних ігор. Саме у грі дитина пробує себе у ролі інших та починає розуміти установки групи.

Дитина починає грати ролі залежно від очікувань людей, які її оточують [5, с. 36; 7, с. 73–74]. Вчений зазначав, що значимі люди формують поведінку особистості, а інші форсують загальні установки [14, с. 48]. Інший прихильник моделі «міжособистісного спілкування» Ч. Кулі визначив, що образ Я показує, як індивід ставиться до ставлення інших стосовно нього [14, с. 48].

Розглянемо ще одну модель – «когнітивну». Головним змістом процесу соціалізації особистості у межах даної моделі є навчання мисленню, розвитку моральних, пізнавальних та емоційних структур особистості. На думку прихильників «когнітивної моделі» (Л. Кольберг, А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерс та інші), агенти соціалізації не повинні перешкоджати внутрішнім силам людини, які можуть самостійно реалізовувати соціалізацію [10, с. 15]. Сукупність знань людини утворюють картину світу, які обґрунтовують поведінку особистості, а процес соціалізації відбувається відповідно до раціонального розвитку. Емоції, мотивації та їх роль практично не відображаються [3, с. 16; 14, с. 48]. На переконання науковців, особистість формується на основі відповідних схем поведінки, а формування внутрішнього плану свідомості у цьому підході було названо інтеріоризацією [8, с. 81–83].

Представники «конструктивістської моделі» (П. Бергер, Ф. Гіддінгс, Т. Лукман та ін.) розглядають соціалізацію особистості як процес, спрямований у майбутнє. Відповідно до даної моделі «реалії соціального світу і внутрішнього світу особистості перебувають у стані постійного конструювання. Результатом такої взаємодії є образ світу, частиною якого є соціальна ідентичність людини, її уявлення про себе як частину цього світу» [12, с. 29].

В межах «адаптаційної моделі» вивчення соціалізації вченими (С. Т. Посохова, А. Адлер, І. Б. Дерманова, Б. Г. Анан'єв та ін.) визначено, що «рушійною силою розвитку індивіда є необхідність постійно змінюватися та адаптуватися до мінливих умов соціальної реальності». Людина взаємодіє з динамічною соціальною системою по мірі виникнення потреб таї взаємодії [12, с. 27–28].

Однією з проаналізованих нами моделей вивчення соціалізації особистості є «вчинкова модель», яка представлена науковцями (М. М. Бахтін, Л. І. Божович, С. Л. Рубінштейн, Л. М. Фрідман та ін.) як ідеальна модель періоду самосоціалізації. «Індивід готовий активно взаємодіяти з соціумом у напрямі здійснення само соціалізації. Така модель може бути реалізована за умов високого рівня розвитку індивіда» [12, с. 41].

На нашу думку, варто відзначити існування «культурно-історичної моделі» соціалізації, яка була створена представниками психологічної школи Л. С. Виготського. Прихильники даної моделі зазначили, що особистість формується в процесі взаємовпливу та взаємодії колективів,

---

соціальних груп та особистості. Якісний розвиток особистості забезпечується впливом культури. Соціалізація особистості в межах «культурно-історичної моделі» розглядається як процес розвитку активної життєвої позиції та саморегуляції становлення самосвідомості особистості, розширення сфер діяльності та спілкування. За таких умов, виховання в колективі має широкі можливості, використовуються ігрові форми навчання. Успішність процесу соціалізації залежить від соціально-культурного контексту, тобто людина «оволодіває родовими якостями людства, й цей процес відбувається в національно-особливій формі» [4, с. 12; 10, с. 14].

Досить широко представлена у наукових джерелах модель «Інкультурації», прихильники якої (Ф. Боас, В. Малиновський та інші) розглядають соціалізацію як процес передачі культурної спадщини. В межах зазначеної моделі дитина розглядається лише як пасивний спостерігач, який сприймає все автоматично. У моделі «інкультурації» соціалізація визначається як процес передачі культурної спадщини дитині [10, с. 16; 14, с. 49].

Цікавою, на наш погляд, є модель медіасоціалізації особистості (Ж. Бодрійер). Відповідно до цієї моделі освоєння соціальних норм відбувається на підставі «чужого та ситуаційного» досвіду. Така соціалізація може бути лише вторинною, а по відношенню до дітей – стихійною [12, с. 48].

Проаналізувавши наведені моделі вивчення процесу соціалізації особистості, ми змогли отримати ширше уявлення щодо науково-методологічних засад зазначеного процесу. Отримана інформація допоможе нам у подальшій роботі конкретизувати зміст та визначення процесу соціалізації особистості дитини, в контексті взаємодії її з сім'єю та суспільством. Зазначене є необхідною передумовою для аналізу процесу соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів та детального вивчення особливостей цього процесу, яким присвячене наше дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова. – К. : ППП, 2005. – 308 с. – (Соціальна психологія).
2. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : [навчальний посібник] / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с. – (Серія «Бібліотека соціального педагога»).
3. Богинская Ю. В. Социализация личности младшего школьника в процессе игровой деятельности : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Богинская Юлия Валерьевна. – Ялта, 2004. – 230 с.
4. Бреева Е. Б. Дети в современном обществе / Е. Б. Бреева. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 212 с.

5. Воробьев В. П. Социализация как комплексная культурная трансляция: проблемы переходного общества / В. П. Воробьев. – Пенза : [б.и.], 2001. – 164 с.
6. Гранкина Р. М. Проблема социализации личности старшеклассников в отечественной педагогике и школе 60–80-х годов XX века / Р. М. Гранкина, В. В. Макаев. – Пятигорск : Издательство ПГЛУ, 2001. – 174 с.
7. Дровникова И. Г. Социальная психология и социальная педагогика : [учебное пособие] / И. Г. Дровникова, Е. И. Дудкина. – Воронеж : Воронежский институт МВД России, 2001. – 104 с.
8. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : [навчальний посібник] / Л. Г. Коваль та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
9. Легенина Т. Б. Гендерная социализация в современной российской семье: социокультурный анализ : дис. ... кандидата соц. наук : 22.00.06 / Легенина Татьяна Багировна. – Ставрополь, 2004. – 185 с.
10. Лукашевич М. П. Соціалізація: виховні механізми і технології : [навч.-метод. посібник] / М. П. Лукашевич. – К. : [б.в.], 1998. – 112 с.
11. Нусхаева Б. Б. Неполная семья как институт социализации детей (на примере Республики Калмыкия) : дис. ... кандидата соц. наук : 22.00.04 / Нусхаева Байрта Басанговна. – М., 2007. – 165 с.
12. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіасередовищі : [монографія] / Петрунько О. В. – Полтава : Укрпромторсервіс, 2010. – 480 с.
13. Попова О. В. Социализация и профессиональное образование личности / О. В. Попова, Ю. И. Титаренко. – Барнаул : Издательство Алтайской академии экономики и права, 2001. – 353 с.
14. Соціальна педагогіка : підручник для студ. вищ. навч. закладів / А. Й. Капська [та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.